

INHOUD

Inleiding	
1 De Beeldenstorm en verder	14
2 Iconen rondom Jezus	27
3 Een vreemde rentmeester	41
4 Koninkrijk van God als tegencultuur	54
5 De confrontatie – Jezus, de vijgenboom en de tempel	69
6 Paulus en het geheim van 1 Korintiërs 9	90
7 Galaten 5:12 – een misplaatste uitschieter?	112
8 Tempelroof of heiligschennis	128
9 Iconen in Rome	141
10 Paulus' vreemde vredesmissie: een drieluik	166
11 Terugblik en vooruitzicht	184
Bijlagen	200
Noten	204
Bibliografie	229

1. DE BEELDENSTORM EN VERDER

Wie op Prinsjesdag de gouden koets met eieren bekogelt en een spandoek omhoog houdt dat de monarchie besmeurt, trapt op een nationale icoon.

Een icoon staat voor een teken of gefixeerd beeld van waarden die wij koesteren. Dat koesteren van ‘beelden’ heeft alles met religie te maken. In die zin zijn ‘iconen’ iets van alle tijden.

INLEIDING

De vraag die mij in dit boek bezighoudt, gaat over dit soort ‘iconen’. Je kunt ook spreken van heilige huisjes of culturele codes.

Het komt neer op uitdrukkingen van populaire waarden. Daarop lieten ook Jezus en Paulus hun tegendraadse licht vallen. Soms is dat overduidelijk, maar vaak lezen wij eroverheen. Hoe komt dat? Zorgen onze moderne leesbrillen ervoor dat we deze iconen uitfilteren?

Wie er oog voor krijgt, merkt al gauw dat bijbelse auteurs volop bezig waren met het ontmaskeren van dit soort iconen.

Die ontmaskering vormt de belangrijkste rode draad van dit boek. Om het belang ervan te onderstrepen, begin ik met een uitstapje naar een keerpunt in onze geschiedenis: de Beeldenstorm.

Wat wij op de basisschool al leerden kennen als de Beeldenstorm, begon op 10 augustus 1566 in het Zuid-Nederlandse Steenvoorde. Die gebeurtenis van ruim 450 jaar geleden lijkt mij nog steeds bijzonder actueel. Dat vraagt om enige uitleg.

Allereerst over de omstandigheden. Het weer van die maand was koud, wisselvallig en regenachtig. Volgens sommigen was dat reden om de acties te versnellen, aldus een gezaghebbend historicus over die tijd. Na een tijd van hagenpreken verlangde men naar de beschutting van kerkgebouwen, die dan eerst ‘geschikt gemaakt moesten worden voor calvinistisch gebruik’, dus gezuiverd van beelden. Vanwege het slechte weer zocht men naar

beschutting. Onvrede met de Spaanse bezetting en met de toenmalige geestelijkheid kwam daarbij.

Wat dreef deze mensen? Ooggetuigenverslagen overtuigden de historicus Van Deursen dat de beeldenstormers ten diepste een geestelijk motief hadden. Ze dachten God te dienen met hun acties. De kroniekschrijver uit Gent, Marcus van Vaernewijck, was er getuige van: Hij zag hen al Psalmen zingend door de straten lopen.¹ Dezelfde kroniekschrijver meldde dat er zich in 1567 een zonsverduistering voordeed.² Men zag het als goddelijke gerechtigheid over het afbreken van de in dat jaar inderhaast gebouwde 'Geuzenkerk' in Gent.

Anderen zagen de Beeldenstorm als cultuurbarbarij, die het gemunt had op kunst en eigendommen van de kerk. Of als spontane geweldsuitbarstingen van door armoede gedrevenen, als gevolg van een strenge winter en een mislukte oogst. Van Deursen concludeerde: 'De tijd is wel voorbij dat de Beeldenstorm beschreven werd als het werk van een verpauperde, hongerende massa ...! Al nuanceerde hij ook: 'Er zullen wel enkele beeldenbrekers geweest zijn die met een hongerige maag hun vernielingsarbeid uitvoerden, zonder te weten van kerk en kruis.' Niettemin was het hoofdmotief volgens hem geestelijk: 'De afgodsbeelden moesten stuk.'³

De visie dat de Beeldenstorm van 1566 vooral door de belabberde economische situatie ontstond, is gezien als 'een marxistische aanpak'. Het bleef een punt van discussie onder historici.⁴ Hoe wij hierover ook denken, de genoemde interpretatieverschillen illustreren in ieder geval dat de Beeldenstorm omgeven is door gekleurde beeldvormingen, die dan weer om ontmaskering roepen.

De radicale geloofsmoed die uit Duitsland en Frankrijk overwaaide, alsook de toon van vroege reformatorische geschriften zullen onmiskenbaar bijgedragen hebben tot het opblazen van de Beeldenstorm. We denken dan aan het werk van Luther en zijn leerlingen,⁵ de Institutie van Calvijn in zijn eerste uitgave (1536), de Nederlandse Geloofsbelijdenis (1561) en vooral aan de doorwerking daarvan in de hagenprediking die duizenden bereikten.⁶ Ook het feit dat er in andere Europese steden al eerder een Beeldenstorm was geweest, geeft te denken.⁷

Dit klimaat vinden wij al aangekondigd door Joannes Anastasius Veluanus.

In zijn boek *Der Leken Wechwyser* uit 1554 komen uitspraken voor die als een vonk in het kruitvat konden werken. Bijvoorbeeld: 'De geestelijken worden door zulke afgoderij gespekt. De slechte geesten spraken door middel van de beelden met de geestelijken, die dit vervolgens weer aan het volk doorgaven (...) om de arme het geld uit zijn zak te kloppen.'⁸ De geest was uit de fles. De zaden van deze ontwikkeling waren al eerder gezaaid (zie voetnoot 4). Ook Thomas à Kempis schreef al: 'Gelukkig de mens, die door de waarheid zelf onderricht wordt, niet door beelden en door voorbijgaande woorden' (Navolging van Christus, uit het jaar 1441).

Dit klimaat en deze voorbeelden uit bijbelse tijden, zoals de zuiveringsacties van koning Josia (2 Koningen 23:13) werkten eraan mee dat de Beeldenstorm kon ontstaan. Tegelijkertijd had de knechting door de Spaanse koning en zijn systeem gezorgd voor een voedingsbodem voor de Beeldenstorm. Er broeide verzet, dat aangewakkerd werd door vlugschriften en prenten van ophitsende aard.⁹

De Beeldenstorm laat twee dingen helder zien: 1. Men zag in de beelden van de kerk, naast dwaling, vooral uitingen van macht. Dat is te zien aan de beschadigde beelden. Opvallend is dat armen en benen vaak ontbreken. Symbolisch zijn de beelden zo van hun macht ontdaan. 2. De 'boeken der leken' die devotie moesten opwekken, werden tot symbolen van afgoderij en onderdrukking. Intuïtief voelde men aan dat beelden macht hadden.

De Beeldenstorm was in augustus 2016 alweer 450 jaar geleden. Veel bezinning over deze episode kwam niet op gang. De Luther-herdenkingen eisten alle aandacht op. Toch zou wat meer aandacht voor beeldvorming in bijbelse sporen mijns inziens geen kwaad kunnen.

Heeft de Beeldenstorm ons momenteel nog iets te zeggen? Over geloofsmoed bijvoorbeeld? Bij velen zal het onderwerp aversie oproepen, met alle associaties van de cultuurbarbarij van IS en dergelijke. In een tijd van toenadering van de confessies weten we er niet goed raad mee. Toch lijkt bezinning op onze beeldcultuur geen overbodige luxe. Voorbeelden van bijbelse ontmaskering zouden daartoe een aanzet kunnen vormen. Om

misverstand te voorkomen, wil ik aangeven beslist geen olie op onheilige vuren te willen gooien, maar wel rustige bezinning te willen aanwakkeren.

DOELSTELLING

Wat mij voor ogen staat, is dat de gekoesterde beeldvorming rond iconen in de Bijbel alles te maken heeft met een geestelijke machtsstrijd. Wie bepaalde beeldvorming krampachtig vasthoudt, wordt geconfronteerd met ontmaskerende signalen.

Aan de hand van wat Jezus deed met favoriete beeldvorming wordt dat verhelderd. In vogelvlucht hoop ik de lezer zo warm te maken voor Jezus' omgang met 'rentmeesterschap', alsook voor zijn tegendraadse kijk op 'gastvrijheid'. Ik verdedig dat zijn boodschap over het koninkrijk van God de bron is van zijn ontmaskerend optreden. Daarna zoom ik in op een van de confronterendste passages in de evangeliën: de tempelreiniging.

Hierna komt Paulus aan bod, vanuit dezelfde vraagstelling. Wat deed hij met populaire iconen?

Ten slotte wil ik aantonen dat een benadering via iconen en hun ontmaskering bijbels-theologisch relevant is. De lezer kan zich hierover al lezend een oordeel vormen.

De volgende algemene punten geef ik ter verkenning:

➤ Beelden plaatsen buiten de werkelijkheid

Het verbod op beelden kan misverstaan worden als de uiting van een God, die de eerste plaats voor zichzelf opeist en onze fantasie of behoefte aan voorstelbaarheid zou willen beknotten. Een tegenstem is hier op zijn plaats: De profeten van het Oude Testament gebruikten juist vaak 'beelden' en beeldende acts, om hun boodschap kracht bij te zetten. Het profetische woord werd niet alleen gehoord als de ontmaskerende stem van God, maar ook aanschouwelijk dichtbij gebracht.

Ezechiël en Jesaja zien wij bijvoorbeeld indrukwekkende acts opvoeren om wakker te schudden. Ezechiël moest de komende ballingschap dramatisch uitbeelden (Ez. 12), of zuchten als een gebroken man om de aandacht van zijn volk te trekken (Ez. 21). Bijzonder ontmaskerend is wat hij zei over het

hout van de wijnstok. De profeet Jesaja zien wij in actie als marktventer (Jes. 55). Vastgeroeste ideeën en valse zelfbeelden werden doorgeprikt, om terug te roepen tot de eredienst van de Ene Heer. Jesaja aarzelt zelfs niet volksgenoten aan te spreken als volk van Sodom en Gomorra (Jes. 1:10; vgl. Ez. 16:46).

Vertrouwde voorstellingen van God ontbreken niet – bijvoorbeeld God als Vader, Koning, Rechter, Echtgenoot – maar wie deze beelden verabsoluteert, maakt een afgod. In zijn heiligheid overstijgt God al onze voorstellingen. De openbaring van de Godsnaam aan Mozes en de geschiedenis van het gouden kalf wijzen hier voorgoed de weg. Toen Mozes vroeg naar Gods Naam, was de achterliggende gedachte dat zijn volksgenoten zouden willen weten ‘waar ze aan toe zijn’. Iets voorstelbaars dus. Mozes kreeg een onverwacht antwoord: Ik ben die er zijn zal. Daar moet hij het mee doen. De zucht naar een voorstelbare en voorspelbare God is wel heel menselijk, maar zij botst op het heiligen van Gods Naam. Vertrouwen dat God de Heer zijn beloften zelf zal waar maken, is genoeg.

De aanhef van de decaloog en het *Sjema* zijn hierover veelzeggend: ‘Hoor, Israël: de HERE is onze God; de HERE is één’ (Deut. 6:4, NBG’51). God is de oneindig verheven ‘Ik Ben’, die Zichzelf bewijst in zijn daden. Zelfs Mozes mag zijn aangezicht niet zien (Ex. 33:18vv). Wie God in een beeld of formule probeert te vangen, maakt Hem tot een verlengstuk van zichzelf.

Het beeldende mag dan de aandacht trekken, zoals de brandende braambos bij Mozes (waarbij we bedenken dat Mozes door zijn Egyptische opvoeding nog sterk in beelden dacht), maar wie erbij blijft staan, belemmert de ontmoeting met de levende God. Hij komt tot ons als de stem van een roepende. De stem van God gaat onze voorstellingen ver te boven. Hoe kan de majesteit van die stem toereikend geschilderd worden? De Psalmdichter komt woorden tekort als hij zegt: ‘De stem van de HEER splijt ceders, (...) De stem van de HEER ontbrandt in vurige vlammen, (...) brengt de woestijn tot beven, (...) Majesteit! roept heel zijn paleis’ (Ps. 29:5,7-9, NBV).

Denk ook aan de uitnodiging van God aan Abraham om de sterrenhemel in ogeschouw te nemen, en aan Job om zijn majesteit als Schepper te overdenken (Job 38-41). Zelfs dit majesteitelijke mag niet verabsoluteerd

worden, is op zich geen bron van openbaring: aan Elia openbaarde de Heer zich als 'het gefluister van een zachte bries' (1 Kon. 19:12, NBV).

► **Beeldvorming werkt benevelend**

Het ontzagwekkend grote, dat wat niet te berekenen is, dat gaat de mens van nature uit de weg. We voelen ons bij een tembare beeldvorming best comfortabel. Het onvoorstelbare en grillige verwart en beangstigt. Bij iets waar wij geen grip op hebben, voelen wij ons niet thuis. Dus nemen wij genoegen met momentopnames en gefixeerde beelden. Die beelden willen mensenharten in hun greep krijgen,¹⁰ zoals te zien bij het gouden kalf, en tot extase brengen. Aan dat waarbij wij zweren, moeten ook anderen geloven. Maar een dialoog met een beeld is onmogelijk. Het blijft een stom ding (zie Jes. 44:15vv, 46:5-7). Wie eigen beeldvorming op een voetstuk plaatst, verwisselt de werkelijkheid met een karikatuur daarvan.

Iets dergelijks voelen we in de verkeringstijd: als de jongen een geïdealiseerd beeld – met eigen verwachtingspatronen – op zijn geliefde projecteert, komt het niet tot een gezonde relatie. Zo wordt de ander 'monddood' gemaakt. Als dat in het gewone leven al zo werkt, dan zeker tussen God en mens. God overstijgt altijd onze voorstellingen en verwachtingen. De nadruk die Karl Barth legde op het allesoverstijgende van God moet niet in het vergeetboek raken.

► **Beeldvorming leidt tot verdraaiing**

De tegenstander van God wil ons een lekker gevoel geven bij beeldende voorstellingen van God. Ze suggereren dat we zo grip op zaken en personen krijgen – om zo een wig te drijven in de gemeenschap met God. Zo ontstaat een scheefgetrokken voorstelling die twijfel zaait. 'God heeft zeker wel gezegd ...' De draai die de satan aan Gods woorden gaf, komt neer op de allereerste afgoderij: Jullie zullen dan als goden zijn en kennis hebben van goed en kwaad (Gen. 3:5, NBV). Als je mijn beeldvorming volgt, komt het goddelijke binnen je bereik en gaat er een wereld voor je open. Het omgekeerde is waar.

De suggestie van satan leidt tot zelfverheffing, wat al gauw manipulatie met zich meebrengt, alsook vervreemding van het ware en goede leven met God en medemens. Het afgaan op eigen beeldvormingen of idolen zit

ons sinds die eerste influistering in het bloed. Het menselijk verstand is een afgodenfabriek, zei Calvijn.¹¹ Afgoden, je wordt er zomaar door beheerst. Dat leidt tot verdraaiing van de werkelijkheid. De tegenstander van God heeft er alle belang bij dat wij zweren bij een beeldvorming, die God fixeert op een statische en eenzijdige indruk. Maar de levende God van de Bijbel is slechts door eerbiedige overgave en geloof te kennen. Hij laat zien dat Hij steeds weer verrassend anders is. En Hij nodigt ons uit tot dat sprankelende leven met Hem.

► **Beelden zijn niet neutraal**

Geestelijke of culturele waarden die wij in beelden vastleggen, zijn dus bepaald niet neutraal. Zij wakkeren devotie aan, of gehechtheid aan ideologische voorkeuren. Wat wij zo naar onze hand zetten, wordt een macht die ons in zijn greep krijgt. We worden slaven van de beeldvorming die wij koesteren. De lokroep van het beeldende, namelijk een nieuw perspectief dat ogen wil openen, leidt juist tot blikvernauwing.

Dat geldt vooral als wij erbij zweren. Een voorbeeld: Wie zegt 'de kenniseconomie is de brug naar onze toekomst' etaleert een eenzijdig vertrouwen in de wetenschap. Andere perspectieven, zoals onzekerheden, onverwachte invallen, verwondering, verhalen en lessen uit de geschiedenis, ontmoetingen, gesprekken en toevallige gebeurtenissen die ons waarnemen richting geven, worden zo buitengesloten of geminimaliseerd. Wie wetenschap als brug voorspiegelt, maakt haar tot icoon.¹²

Wie alles op de kaart van de wetenschap zet en gaat denken vanuit puur natuurlijke perspectieven laat zich leiden door methodisch naturalisme. Hij of zij komt wel veel aan de weet, maar het gevolg is een verschaald en gesloten beeld van de werkelijkheid. Het leven wordt dan een doolhof, die een ontheemd gevoel geeft. Met desoriëntatie en vaak afstomping als gevolg. De rol van openbaring, herinnering, getuigenis, intuïtie, ontmoetingen of andere signalen van buiten wordt zo geminimaliseerd.¹³ Wie zich wel voor deze signalen openstelt, ontdekt: weten is meer dan meten.

To zover enkele verkennende opmerkingen. Hierna volgt een schets van het pad dat ik wil bewandelen.

NIEUWE TESTAMENT ALS VELDTOCHT

Het boeiende is nu dat wij ook in het Nieuwe Testament een veldtocht aantreffen tegen gangbare, maar misleidende beeldvorming. De woordvoerders in het Nieuwe Testament – Jezus, evangelisten en apostelen – bestrijden die beeldvorming niet alleen, zij haken er ook met humor op in. Juist bij dingen die niet ter discussie stonden, plaatsten zij vraagtekens.

Wie het Nieuwe Testament zo leest, ontdekt dat het beeldverbod er diepe sporen trok.

Jezus' onderwijs is door en door ontmaskerend (Marc. 4:21vv) in woord en daad. Bijvoorbeeld wanneer Hij met ongewassen handen aan tafel gaat (Luc. 11:38), of zich van een oordeel onthoudt en stilzwijgend wat in het zand schrijft (Joh. 8:3-11).

TEGENDRAADS RENTMEESTER

In hoofdstuk 2, *Iconen rondom Jezus*, geef ik van dit ontmaskerend optreden in vogelvlucht een eerste indruk. We zien daar geïllustreerd hoe Jezus de 'iconen' van zijn tijd onder vuur nam, of er humorvol mee speelde. Zijn tegenstanders werden zo in een crisis gebracht.

In heel zijn optreden toonde Jezus zich een tegendraads rentmeester, die gastvrijheid aanwakkerde. Daarover gaat hoofdstuk 3. Zoals blijkt uit zijn gelijkenissen, uit reacties op tradities (de bergrede) en op de aanvallen van zijn critici, is Jezus geen zwevende godsdienstleraar. Halfhartige 'vroomheid' stelde Hij aan de kaak (Matt. 23).

In hoofdstuk 4 sta ik stil bij de bron van Jezus' ontmaskerende optreden. Gaf zijn karakter de doorslag? Of zijn omgeving? Of was de inhoud van Jezus' koninkrijksprediking, die steunde op oude beloften, er de motor van? Het zijn spannende vragen, die ons dichterbij de mogelijke kern van zijn optreden brengen.

Die kern van zijn optreden houdt ons bezig in hoofdstuk 5. Vanuit diverse invalshoeken komt daar de tempelreiniging aan de orde, als Jezus' ultieme appel op het jodendom van zijn tijd. Die gebeurtenis vormt de aanzet op het hoogtepunt van zijn missie. Een gesprek met enkele onderzoekers, die zich diepgaand met de tempelreiniging hebben bezig gehouden, sluit dit hoofdstuk af.

PAULUS EN ZIJN LEEFWERELDEN

Hoofdstuk 6, *Paulus en het geheim van 1 Korintiërs 9* laat zien hoe het model van vertolking dat ik aan het eind van dit hoofdstuk voorstel in de praktijk werkt. De uitleg van het Nieuwe Testament blijkt gediend met aandacht voor visuele aspecten in de cultuur die Paulus adresseerde. Hij lijkt te spelen met bepaalde iconen. Daardoor ontstaat een beeld van de apostel, dat afwijkt van het gangbare. Zijn relatie tot de leefwerelden die hij aansprak, blijkt veelzijdiger dan vaak voorgesteld.

Over die verhouding zijn, zoals bekend, zeer uiteenlopende zienswijzen verdedigd: een tegemoetkomende (Clemens van Alexandrië en Origenes), een sterk confronterende (Tertullianus) en allerlei tussenvormen.

Hoofdstuk 7 grijpt terug op een heikel punt in Paulus' brief aan de Galaten. Een retorisch paardenmiddel laat ons hier zien hoe Paulus een grens trekt tegenover joods-christelijke leraren, die het universele karakter van het evangelie in diskrediet brachten, door de besnijdenis aan niet-Joden op te leggen. Een lichamenteel kenteken dat voor Joden heilig was, moet het hier ontgelden. Zien we hier een onevenwichtige kant van de apostel? Ik zoek naar een genuanceerd antwoord.

Hoofdstuk 8 reflecteert over de vraag van Romeinen 2:22: Pleeg je heiligschennis? (naar de NBV). De vertaling 'Pleeg je tempelroof?' (naar NBG'51) heeft hier mijns inziens betere papieren.

Wie bedenkt dat de antieke wereld vol tempels en objecten van eredienst was, voelt aan dat het hier niet gaat om iets marginaals, maar om een icoon die zowel heidenen als Joden in beweging kon brengen. Wie sprak Paulus hier aan? Deze vraag raakt actuele discussies over kerk en Israël. Zeker als we denken aan de plannen over een eventueel te herbouwen tempel.

Hoofdstuk 9 vormt het hart van mijn boek. Het gaat daar over een 'veldtocht' waarmee Paulus met 'zijn' evangelie de arena in Rome betrad, in naam van zijn Heer. Hij ontmaskerde iconen die de keizercultus raken, maar niet minder iconen van Joodse snit. We ontdekken hoe Paulus op de idealen van zijn omgeving inhaakte en toch vasthield aan zijn missionaire agenda.

Inzoomend op het begrip *sōma* (lichaam) zien we welke eredienst Paulus de

zich hergroeperende huisgemeenten te Rome voorhield: Hij reikte hen en ons in Romeinen 12 uiteindelijk een tegendraads perspectief aan: de weg van het offer, juist ten aanzien van het *sōma*.

We komen hier tot een prikkelende conclusie. De eenzijdige concentratie op het lichaam en op assertiviteit in onze huidige cultuur krijgen in Paulus' denken over het *sōma* geen voedsel.

Hoofdstuk 10 introduceert een achtergrondschildering voor Paulus' gedachten over het *sōma*. Ik sluit dit deel af met een portret van Paulus als een strijdbare vreedestichter. Tegenover de kampioenen van de *pax romana* presenteerde Paulus de God van de vrede, de God die zijn Zoon via een cruciforme weg naar de overwinning leidde. De weg omlaag voerde omhoog.

In hoofdstuk 11 probeer ik de resultaten van mijn speurtocht samen te vatten en door te vertalen naar onze tijd. Tegenover oprukkend mediagebruik in onderwijs en eredienst lijkt een tegendraadse bijbelomgang, vanuit eerbied, meditatie en ontmaskering geen overbodige luxe. Zij kan, zo hoop ik, bezinning over beeldculturen aanwakkeren.

ACTUALITEIT

Dit boek wil dus prikkelen tot bezinning over de rol van geadresseerde iconen in het verstaan van bijbelse teksten.

Het zal niet verbazen dat bijbelse woordvoerders gangbare beeldvorming aan de kaak stelden. Vaak met gevaar voor eigen leven. Wie er zich in verdiept, ontdekt dat het lezen van de Bijbel nog steeds uitermate spannend is. De Geest van God schudt aan onze voorstellingen, maakt ons ontvankelijk, geeft ons zelfkennis en een gevoelige antenne voor wat er tussen de regels meeklinkt. We krijgen oog voor dingen die om ontmaskering roepen.

Het evangelie naar Johannes peilt de diepte van dit ontmaskerende werk in termen van een rechtszaak. Bij hem is het de Geest van Jezus die zal 'overtuigen' van zonde, gerechtigheid en van oordeel. Deze missie van de Geest (Joh. 16:8) komt neer op ontmaskeren. De manier waarop dat gebeurt, heeft een blijvende actualiteit.

PERSPECTIEVEN

Jezus' omgang met de iconen van zijn tijd zal, naar ik verwacht, morrelen aan enkele vanzelfsprekendheden. In het bijzonder aan de wijdverbreide onderzoeksmethode die zich eenzijdig richt op details in isolatie. Deze methode die schriftgedeelten ook vaak reduceert tot statistisch meetbare onderzoeksobjecten, zet de Schrift en haar getuigenis onder een naturalistische stolp, wat maakt dat het levende appel van de Schrift onderdrukt wordt.

De vaak imponerende resultaten van dit soort onderzoek kunnen wel verrijkend zijn (want het getuigenis van de Schrift doorbreekt methodische grenzen), maar anderzijds scheppen zij een gefragmenteerd beeld van dingen die goedbeschouwd toch meer samenhangen. Kijken met een sterk analytische bril resulteert in een verschaald beeld van de werkelijkheid. Kortom, voor snijtafelmethoden zou eigenlijk geen plaats moeten zijn, tenzij in het rariteitenkabinet van de wetenschapsgeschiedenis.

Ontmaskering is in mijn zoektocht een sleutelwoord,¹⁴ maar het mag geen toverwoord worden. En snelle conclusies, op basis van detailonderzoek dat het grotere geheel uit het oog verliest, zijn vanzelfsprekend taboe.

Hoe kunnen bijbelse signalen ons helpen wegwijs te worden in een cultuur die gedomineerd wordt door reducerende beeldvormingen? De stem van het levende Woord is hier onmisbaar! Om die te blijven horen, is tegendraads lezen meer dan ooit nodig.

De openbaring van God blijft menselijke voorstellingen overstijgen en onder kritiek stellen.

THEORETISCH KADER

Ik introduceer nu het model van tekstbenadering dat richtinggevend was voor mijn onderzoek. Wie dit deel te technisch vindt, kan het overslaan.

De hier bepleite aandacht voor iconen in teksten past binnen de zogenaamde semiotische benadering.¹⁵ Deze methode kwam op als reactie op eenzijdige exegese als structuuranalyse, die de traditionele bijbelexegese lange tijd heeft gestempeld. De opbouw van bijbelverhalen rond opvallende sleutelwoorden kreeg daarin veel aandacht. Het risico was echter dat minder opvallende signalen uit het bredere verband te weinig aan bod kwamen.

Op die manier kwamen bijbelse teksten nog onvoldoende tot spreken.

Natuurlijk kan de traditionele bijbeluitleg, met een eerbiedige luisterhouding en aangevuld met realiteitszin, tot goede resultaten leiden. Wie zou dat willen uitsluiten? De Geest waait immers waarheen en hoe Hij wil.

Niettemin meen ik dat de exegese niet mag blijven steken in oppervlakkige tekstanalyse, aangevuld met (enige) inleidende gegevens, lexicografie en aandacht voor kleinere eenheden. We lopen dan gevaar te blijven hangen in de eenzijdigheden van het structuralisme. Natuurlijk, grote tijdsdruk in de pastorie kan het echte luisteren naar bredere verbanden in de weg staan.

Nieuwere methoden, zoals genre- en vormkritiek hielpen de verwevenheid van tekst en context al beter te zien, en de retorische kritiek plukt hiervan de vruchten.¹⁶

De socio-retorische analyse scherpt het oog voor de wisselwerking tussen tekst en maatschappelijke context. Maar ook dan kan het onderzoek nog tweedimensionaal blijven. Vooral wanneer de tekst eenzijdig cognitief benaderd wordt, als object op de snijtafel van afstandelijke analyse. Ook ruime aandacht voor retorica en context zijn op zich nog geen garantie dat de beperkingen van het structuralisme overwonnen worden.

EEN AANSCHOUWELIJK VERTOLKINGMODEL

Eenzijdige focus op de structuur van bijbelteksten maakt dat aandacht voor de geestelijke zeggingskracht nog te weinig ruimte krijgt, al wil ik begenadigde invallen al dan niet 'loodrecht van boven' zeker niet uitsluiten. De Geest is immers niet aan onze modellen gebonden. Echter, de zeggingskracht komt zeker beter uit de verf als we zien hoe Jezus en de bijbelschrijvers de iconen van hun tijd confronteerden. Zij stelden 'tekenen', die appelleerden op wat er leefde, om zo gangbare beeldvorming te ontmaskeren. Hun uitspraken waren 'taaldaden' die uitdagen, beloven en waarschuwen, zoals te zien in de gelijkenissen, zaligsprekingen en oordeelsaanzeggingen. Om die te verstaan, is een gevoelige antenne nodig voor de leefwerelden van de eerste hoorders, niet alleen in filosofische of culturele zin, maar ook geestelijk. Een meditatieve leeshouding, zoals de nu weer benadrukte *lectio divina*, is dan zeer welkom. Wie zo leest, kan de signaalwerking van iconen, door het boek heen, wegen. Je kunt het zien als de derde dimensie in het beluisteren van teksten.¹⁷ Een voorbeeld kan dat duidelijk maken.

Ik denk aan een vriend en kunstkenner als gids in een museum. Zo iemand kan je inwijden in die derde dimensie, bijvoorbeeld van een moeilijk toegankelijk schilderij.

‘Kijk eens naar het samenspel van details, kleur, compositie en de totaalindruk!’ horen we dan. ‘Zo komt de wereld van een schilder (ook een soort verteller) en zijn publiek al meer tot leven. Maar dat zegt nog niet alles.’

‘Zeker, dat lost alle vragen nog niet op!’

‘Natuurlijk, we moeten verder kijken dan het schilderij als plat vlak. Het schilderij van de tekst heeft ook nog ‘diepte’, een derde dimensie, een geheim dat zich niet zomaar prijsgeeft.’¹⁸

‘Hmm! Je gids moet ons dan wel wegwijs maken.’

‘Door deze dieptedimensie aan het licht te brengen? Is daar ruimte voor?’

‘Bedoel je ruimte voor de denkwereld van de schrijver? Voor zijn intenties?’ zo probeer ik.

‘Dat zeker ook! Dat vraagt dus om zicht op de geestelijke en historische wortels van de schrijver – en van zijn bedoelde publiek.’

Die tegendraadse stem zal vaker te horen zijn.

Kan zo alle reductionisme overwonnen worden? Helaas! We blijven onze leesbrillen meebrengen. Toch hoop ik dat het hier voorgestelde model ons dichterbij een goede vertolking kan brengen, een die aandacht voor de intentie van de auteurs in balans houdt met die voor signalen vanuit de leefwereld van de eerste hoorders. Bestudering daarvan kan ons inzicht dan afstemmen op de finetuning van de G/geest die in de teksten spreekt.

Het gaat erom bijbelse teksten te verstaan op hun eigen golflengte. Dat vraagt om grondige studie, aangevuld met zelfkritiek en een geduldige luisterhouding. Dat kan onze ogen openen voor de confrontatie en de wisselwerking van Jezus en de bijbelschrijvers met het geadresseerde publiek. Signalen van die interactie vinden wij vooral samengebond in de iconen van de tekst.